

DİYANET İŞLERİ BAŞKANLIĞI DERGİSİ

DİNİ, İLMÎ, EDEBÎ, MESLEKÎ AYLIK DERGİ

Cilt : XI Sayı 3

Mayıs - Haziran 1972

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

«ONLAR YER (yüzün) DE GEZİB DE KENDİLERİNDEN EVVELKİLERİN AKİBETİNİN NİCE OLDUĞUNA BAKMADILAR MI? ONLAR, KUVVETCE KENDİLERİNDEN DAHA ŞİDDETLİ İDİLER. TOPRAĞI EKMiŞLER, ALT ÜST ETMiŞLER, ONU, BUNLARIN İMAR ETTİKLERİNDEN DAHA ÇOK İMAR EYLEMiŞLERDİ. PEYGAMBERLERİ ONLARA DA NİCE AÇIK HUCCETLER GETİRMİŞLERDİ. DEMEK ONLARA ALLAH ZULMETMİYORDU, FAKAT KENDİLERİNE BİZZAT KENDİLERİ ZULMEDİYORLARDI.»

(er-RUUM SÜRESİ/9)

BÜYÜK TÜRK HADİS ÂLİMİ

—KİSSİ—

Yazan : M. Saim YEPREM

Diyanet İşleri Başkanlığı
Derleme ve Yayın Müdürü

I) Hayatı

a) Genel olarak :

Bu zat hakkında kaynakların verdiği bilgiler genellikle birbirine benzer mahiyettedir. Görebildiğimiz kaynaklardan elde ettiğimiz bilgiler bugün bize bu zat hakkında kesin ve detaylı bir kanaat verememekle beraber yaşadığı asır, memleketi, büyüklüğü, eserleri ve tesiri konusunda bir fikir hasıl etmektedir.

Esas adı Ebu Muhammed Abdullah b. Humeyr en-Nasr el-Kıssî'dir. Aslen Bağdatlıdır. Sonradan Semerkant yakınlarında Kıs denilen beldede yerleşmiştir. Yahut da Cürcan'da Keş köyünü vatan ittihaz etmiş ve oraya yerleşmiştir. (1). Buhârî'nin hocalarındandır. Keşşî ve Kıssî olarak şöhret bulmuştur. Bağdat'tan ayrılma tarihini tesbit mümkün olmamakla beraber Zehebî'nin ifadesine (2) ve ölüm tarihine bakmak suretiyle ikinci asrın son yarısında doğmuş ve küçük yaşlarında hicret etmiş bulunduğunu tahmin etmek imkân dahilindedir. Hayatının diğer safhaları, seyahat ettiği diğer yerler hakkında da kesin bir bilgi vermek mümkün değildir. Vefat tarihi hemen hemen bütün kaynaklarda 249 H. olarak gösterilmekle beraber nerede vefat ettiği ve kabrinin nerede olduğu bilinmemektedir .

(1) Bu bilgi Tarih-i Taşkendi'den naklen İst. Ayasofya Kütüphanesi 894 numarada kayıtlı Müsned'in varak I/a sında kayıtlıdır. Ayrıca Bkz. Büyük Tefsir Tarihi II. (Tabakati'l-Müfessirîn.) Ömer Nasuhi Bilmen. Ankara 1960, Cüz 2. S. 159.

(2) Zehebî bu zat hakkında şöyle demektedir: «Müsned, tefsir ve bir çok eser sahibi olan Ebu Muhammed el-Kıssî'nin ismi Abdü'l-Hamid'dir. Gençliğinde 200 senelerinin başında hafız cihetinden en kuvvetli bir zat idi.. Buhârî, Sahih'inde bu zatı Abdü'l-Hamid olarak isimlendirmektedir... 249 senesinde vefat etmiştir ki o sene Bağdat Şeyhi Ebu Ali el-Hasan b. es-Sabbah el-Bezzaz, Cezire muhaddisi Ebu Süleyman Eyyub b. Muhammed b. Ziyad er-Rukıy el-Vecan gibi zevat da ölmüşlerdir.» Bkz. Tezkiratu'l-Huffaz II/114, Haydarabat, Süleymaniye, İzmirli No: 231.

Yine Muhammed b. Ca'fer el-Kettânî de şu bilgileri vermektedir «... Ebu Muhammed Abd b. Humeyd b. Nasr el-Kıssî (Kıs Semerkand yakınlarında bir şehirdir) hakkında İbn Mâkûlâ: Iraklılar ve birçoklarının meksur olarak Kıs şeklinde telâffuz ettiklerini ifade etmekte ve kendisi Kâfın fethi ile Kessî demekte, şin-ı mu'ceme ile Keş olarak telâffuzun hata olduğunu' söylemektedir. Ebu Fadl Muhammed b. Tahîr el-Makdisî ise bu zatın Cürcan köylerinden dağ üzerinde bir köy olan Keş'e mensub olduğunu zannederek Keşşî demiştir. Arapça olarak şin ile yazılır. Sıkadır. Hafızdır. 249 senesinde vefat etmiştir.»

Bkz. er-Risaletü'l-Müstatrafe. el-Kettânî. Karacı 1960, Sahife 56:

b) T a h s i l h a y a t ı v e h o c a l a r ı :

Yukarıda da arzedildiği gibi hayatının tahsil safhası hakkında da kesin bir bilgi vermek mümkün değildir. Yalnız şu kadarını söyleyebiliriz ki yaşadığı devirde ulaşabildiği en büyük âlimlerden istifade etmiştir. Nitekim bu husus Müsned'inde rivayet ettiği hadislerin râvilerinde kendini göstermektedir.

Zehebî bu zatın (3) Yezid b. Harun; Muhammed b. Bısr el-Abdî Ali b. Asam; İbn Ebî Fıdak; Huseyn b. Ali el-Ca'fi Ebû Üsâme ve Abdürrezzak gibi ünlü zevatı dinlemiş olduğunu zikretmektedir. Ayrıca Tabakat'ül-Müfessirin'de (4) bu zatlardan başka, Ca'fer b. Avn ve Ravh b. Ubade ilâve olunmaktadır.

Devrinin bir icabı olarak hocalarından yalnız hadis değil islâmî ilimlere müteallik bütün bahisleri tahsil etmiştir. İlmîni yalnız sadıra değil satıra da intikal ettirmiştir.

c) H a y a t ı n ı n ö z e l l i k l e r i :

Bu mevzuda kaynaklar umumiyetle bütün islâm büyükleri için nakledilen ve zühd ü takvâ cihetini tebarüz ettiren vasıflar ve hadiselerden bahsetmektedirler. Bunun en karakteristik misâlini Tarihî Taşkendi'nin rivayeti teşkil etmektedir. Ezcümle:

«... Oğlu Muhammed demiştir ki: Otuz sene müddetle Ramazan ve Kurban Bayramı hariç iftar ettiğine hiç rastlamadım. Gece gündüz hiç uyu-mazdı, ayakta yaşardı ve hacet için müstesnâ mescidden de ayrılmazdı. Müs-tecâb üd-da've idi... (5)

Bu rivayetten ve diğer me'hazların bu zat hakkında kullandıkları tabir-lerden salih, müttakî, uykuyu çalışmaya tercih eden bir şahıs olduğu or-taya çıkmaktadır. Zaten eserleri de bunu isbat etmektedir.

2) İlimdeki Yeri

a) G e n e l o l a r a k :

İlimdeki yeri ve ilmî değerini ifade edebilmek için eserlerinin incelen-mesi ve bir neticeye bağlanması gerekmektedir. Fakat şurasını esefle kaydet-mek lâzımdır ki, kaynakların mevcut olduğundan bahsettikleri tefsiri ele geçirilememiştir. İlmî değeri bakımından vereceğimiz hükümler, evvelce ve-rilmiş hükümlerin nakli ve elde mevcut bir eserinin bıraktığı intibalardan ileri gidemeyecektir.

b) E s e r l e r i :

Eserleri hakkında el-Alâm sahibi Hayrüddîn ez-Ziriklî, **Sülâsiyyât'**, **Müsned ve Tefsir**'inden bahsetmektedir.

(3) Zehebi, age. II/114.

(4) Büyük Tefsir Tarihi (Tabakat'ül-Müfessirin), Ömer Nasuhi Bilmen, Ankara 1960. Cilt 2, Sahife 159.

(5) Bu bilgi Ayasofya Kütüphanesi 894 numaralı kitabın baş sahifesinde kayıtlıdır.

Mu'cem-ül-Müellifin, bir Tefsiri ve bir Müsnedi olduğunu söylemektedir.

Brockellman, Tefsir ve Müsned'i olduğunu söylemekte ve Müsned'in Ayasofya 894 de, Feyzullah efendi 548 ve 553 de kayıtlı olduğunu, Fas'ta Kayraviyyin kütüphanesinde de bir nüshasının bulunduğunu, ayrıca Bani-kipor nüshasının da mevcut olduğunu kaydetmektedir.

Zehebî, Büyük bir Müsned ve Tefsir'inin mevcut olduğundan, Müsned'inden müntahab bazı hadislerin bize ve evlâdlarımıza ulüvvü isnad ile gelmiş olduğundan sözetmektedir.

Muhammed b. Ca'fer el-Kettânî, büyük ve küçük olmak üzere iki Müsned'i olduğunu, küçüğüne Müntehab dendiğini ifade etmektedir.

Bizim İstanbul Kütüphanelerinde yaptığımız tetkiklerde Müsned ve Müntehab denilen Sülâsiyyatından başka bir eserine ve bilhassa mevcudiyeti haber verilen Tefsir'ine rastlamak mümkün olmamıştır. Şu kadar var ki Ömer Nasuhi Bilmen Tabakat'ül Müfessirîn'de, Tefsir'inden bazı rivayetlerin ed-Dürerü'l-Mensûr isimli rivayete dayanan bir tefsir de mevcut olduğunu haber vermekte ve örnek olarak da şunları kaydetmektedir :

«Abd b. Humejd « **اقْتَرَبَتِ السَّاعَةُ وَأَنْتُمْ مُسْمِرُونَ** » âyeti kerîmesinin tefsiri sırasında, İbn-i Mes'ud'dan şöyle rivayet ediyor: Kamer, Resulüllah zamanında, bir parçası dağın üstünde, bir parçası da ötesinde olmak üzere iki parçaya ayrıldı. Resul-i Ekrem sallallahü aleyhi ve sellem de «şahid olunuz» diye buyurdular.

« **وَمَا تَرَىٰ لَكُمْ فِي الْأَرْضِ** » âyet-i kerîmesinin tefsirini, Katâde'den şöyle tahric etmiştir: Sizin için yeryüzünde yaratılmış olan muhtelif behâim, ağaçlar, meyvalar, Allah tarafından mütezahir nimetlerdir. Bunlardan dolayı Allah u Teâlâ hazretlerine şükr ediniz.»

İleride de temas edileceği veçhile Müsned Ayasofya Kütüphanesi 894 No'da, Sülâsiyyât ise Ayasofya 882, Feyzullah efendi 548 ve 533, Köprülü 456, Nuruosmaniye 576/5/750 13a-23a, numaralarda el yazması olarak bulunmaktadır. Bunlardan Feyzullah efendi 548 deki kitabın üzerinde el-üntehab yazılmış olmasına rağmen Müsned olduğu anlaşılmış bulunmaktadır.

c) E s e r l e r i n i n ö z e l l i ğ i :

Yukarıda da görüldüğü veçhile Müsned ve Sülâsiyyattan başka bir esere rastlanılmamış olması, özellik bakımından söylenilmesi gereken sözleri çok sınırlı bir alana inhisar ettirmiş bulunmaktadır. Şu kadarını söylemek yerinde olur ki Müsned'i ve bilhassa Sülâsiyyatı gerek kullandığı metot ve gerekse hadisleri seçmekteki titizliği ve yaşadığı asır, üstadları itibariyle gayet itimada şayandır. Bundan dolayıdır ki kendisinden sonra gelmiş olan büyük ve muteber muhaddisler birçok hadisleri kendisinden almışlardır.

Klâsik mânadaki müsned ve sülâsiyyat tabirleri gerçek ifadesini Abd. b. Humejd'de bulmuştur. Bir müsned'in ve sülâsiyyatın nevi' olarak özellikleri ileride gelecektir. Bu sebeple burada ayrıca bu mevzuda bilgi vermek zaid olacaktır.

Son olarak şunu ifade etmek gerekir ki, yaşadığı asır itibariyle çok eski olması (Hicrî 3. asır) eserin orijinal nüshasının bize kadar intikalini mümkün

kılmamıştır. Onun için kendi el yazmasının özellikleri, tasnifi, ifade tarzı, bugün elimizde bulunan nüshalara nisbetle ne derece fark arzettiği hususunda kesin bir bilgi vermek imkânsızdır. Elimizde bulunan eser, o devirden sema' ve an'ane tarikiyle intikal etmiş bulunmaktadır.

d) İlmî Değeri :

İlmî değerine bir önceki paragrafta da bir nebze temas edilmişti. Hadis ilminde büyük bir vukufu ve hadisleri sıralamakta ustalığı olduğu anlaşılmaktadır. Büyük hadis musanniflerine kaynak teşkil etmesi değeri için kâfi bir delildir. Ayrıca kendisi hakkında bilgi vermiş olan müellifler daima hürmetkâr ifadeler ve ilmî mevkiini tayin etmemize imkân verici sıfatlar kullanmışlardır.

Hadis ve tefsire dair te'lif etmiş olduğu eserler, onun bütün islâm ilimlerine vukufunu göstermektedir. (6)

3) Tesiri

Abd b. Humeyd normal olarak kendilerinden hadis rivayet ettiği şahıslardan müteessir olmuştur. Bu meyanda İmam Ahmed b. Hanbel'den de istifade ettiği tahmin olunabilir. Çünkü Yezid b. Harun es-Sülemî her ikisinin de bol miktarda hadis rivayet ettiği bir zattır. Bu itibarla hadisleri semâi (işitmesi) esnasında birbirleriyle mülâkatta bulunmuş olmaları aksine ihtimal vermeyecek derecede kuvvetlidir. Ayrıca diğer râvîlerde de ittifak ettiklerinin bulunması Ahmed b. Hanbel ile Abd. b. Humeyd arasındaki ilgiye, ilim alış verişine bir hakikat nazarıyla bakmamızı gerektirmektedir. Buna ilâveten Buhârî (256 H.) ile de telâkî etmiş olmaları bir vaki'dir.

Abd. b. Humeyd'in rivayet ettiği hadisleri kendisinden sonra gelen muhaddisler de rivayet etmişlerdir. Bu suretle hadis rivâyetindeki tesiri, bu güne kadar devam edegelmektedir. Bir kaynakta Buhârî'nin şüyuhundan olduğu zikredilmekteydi. (7). Fakat bu husus, onun Buhârî'den istifade etmediği manasını çıkarmağa da müsait değildir. Birbirlerinden karşılıklı istifade ettikleri söylenebilir. Çünkü aralarında pek fazla yaş farkı bulunmamaktadır. Bununla beraber «Buhârî'nin şüyufundandır» tabiri, daha ziyade Abd b. Humeyd'in Buhârî'ye tesir ettiği bir işaret olarak kabul olunmalıdır.

(6) Kendisinin bir Türk âlimi olması ve Türklerin müslüman olmalarından bir asır sonra İslâmî ilimlerde bu derece ileri giden bir âlimler serisi yetiştirmiş bulunmaları, bizler için bir iftihar vesilesidir.

(7) Tarih-i Taşkendi